

про себе та майбутню професію; диференційоване ставлення до власного професійного майбутнього та свого місця в середовищі професійної праці. Виділені критерії та показники сформованості цього новоутворення в ранній юності й мають стати підґрунтям для проведення констатувального експерименту.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (психолог. исследование) / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 452 с.
3. Большой психологический словарь (3-е изд.) / [под ред. Б.Г.Мещерякова, В. П. Зинченко]. – СПб. : ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
4. Життєві домагання особистості: монографія / [Т. М Титаренко, І. В. Лебединська та ін.; за ред. Т. М. Титаренко]. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособ. [для студ. вузов] / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
6. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой, А. Я. Журкиной]. – М.: Филология, 1997. – 80 с.
7. Підготовка до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): навч.-метод. посібник / [за ред. Г. О. Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – К.: Наукова думка, 2000. – 188 с.
8. Платонов К. К. Вопросы психологии труда (2-е изд. доп.) / К. К. Платонов. – М.: Медицина, 1970. – 264 с.
9. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для вчителів] / За ред. О. В. Мельника. – К., 2009. – 260 с.

In clause the essence of professional self-determination of the person is proved, the contents of criteria and parameters of its development at early youthful age is opened.

Key words: professional self-determination, cognitive complexity of professional claims, a self-estimation.

Отримано: 3.03.2010

УДК 159.923.2

А.І. Куриця

Юність як сприятливий період для розвитку лідерських якостей

У статті йдеться про юність як важливий період у формуванні особистості, зокрема для формування лідерських якостей. Розглянуто компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які забезпечують ефективне лідерство в юнацькому віці.

Ключові слова: юність, лідерство, лідерські якості.

В статье идет речь о юности как о важном периоде в формировании личности, в частности для формирования лидерских качеств. Рассмотрены компоненты лидерских качеств с определением у них признаков, которые обеспечивают эффективное лидерство в юношеском возрасте.

Ключевые слова: юность, лидерство, лидерские качества.

Вчені психологи та педагоги й сьогодні привертають увагу до проблеми лідерства, над якою тою чи іншою мірою працювали багато дослідників. Зокрема широко відомі праці Г.М.Ашина, Є.М.Дубрівської, І.П.Волкова, Н.С.Жеребової, І.С.Кона, Р.Л.Кречевського, Є.С.Кузьміна, І.С.Полонського, Б.Д.Паригіна, Л.І.Уманського. Багато праць емпіричного характеру з проблеми лідерства накопичено за кордоном. Її досліджували Дуглас МакГрегор, Курт Левін, Поль Херсі, Бернс Митчел, Роберт Хаус та багато інших.

Природа, специфіка, функції, типологія лідерства як форми неофіційного керівництва досліджуються у працях В.Ф.Ануфрієва, В.Д.Гончарова, В.І.Зацепіна, Т.Н.Мальковської. Прояви лідерства в дитячих групах на кожному віковому етапі, їх специфіку й організаторські та координаційні функції широко розглянуто у працях психологів: Г.М.Драгунової, О.С.Залужного, І.С.Кона, А.П.Краковського, Д.І.Фельдштейна та ін. Формування мотивації лідерства відповідно до вікового підходу у вивченні онтогенезу особистості досліджували Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, С.В.Походенко. Проблему виховання лідерів, створення умов для розвитку лідерських здібностей та формування соціально-активної особистості розглядали такі відомі педагоги і психологи, як І.Д.Бех, І.П.Іванов, А.Н.Лутюшкін, А.С.Макаренко, С.М.Мудрик, Л.І.Новикова, І.П.Підласий, В.О.Сухомлинський.

Сучасні дослідження проблеми лідерства доводять, що лідером стає людина, яка наділена лідерськими якостями або має лідерських потенціал, що може реалізуватись у відповідних ситуаціях.

© А.І. Куриця

565

564

Лідер повинен задовольняти інтереси та потреби членів групи, не виходячи за межі права і цивільних норм, щоб не зробити своє оточення залежним від власних благодіянь. Велике значення має здатність лідера відчувати настрої людей, виражати їхні інтереси, знати і задовольняти їхні нормальні потреби. Успіх чи невдача лідера сприймається членами малої групи дуже емоційно. Успіх лідера викликає почуття гордості та захоплення, а невдача – засмучення і розчарування, тому лідер має завжди пам'ятати, що настрої членів малої групи залежить і від нього особисто, від його особистого успіху, особистих досягнень.

Відносини лідера та його оточення – важливий аспект лідерської організації влади. Цілеспрямованість, принциповість, усвідомлення особистої відповідальності перед групою, якою керує, розуміння її завдань і запитів є невід'ємними якостями лідера. Вони мають бути вироблені у членів групи, бо саме вони й об'єднують лідера з його оточенням.

Але ні в науковій та методичній літературі в достатній мірі не розроблені технології формування лідерських якостей у виховному процесі, зокрема в період навчання молодшої людини у вищому навчальному закладі.

Студентство, за визначенням А. В.Петровського, – мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних та соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві. Психологічні особливості студентства, звісно, пов'язані з попередніми періодами його життя, і з них безпосередньо виростають. У той же час студентський вік становить собою новий і якісно відмінний етап життя, який має власне неповторне значення для всього людського шляху від народження і до спочинку особистості.

Юність характеризується виробленням ціннісних орієнтацій, які розширюють межі соціальної ситуації розвитку особистості та виводять її на вищий рівень стосунків з оточуючим світом. У цей період формується готовність до професійного та життєвого самовизначення, продовжується розвиток самосвідомості: зростає роль адекватної самооцінки поруч із яскравим проявом завищеного рівня домагань, що сприяє розбалансованості образу оточуючого світу і "образу – Я".

Провідною в цей час є навчально-професійна діяльність, у якій реалізується готовність юнака до самовизначення і яку розглядають психічним новоутворенням цього віку. В юнацькому віці повинні формуватись властивості, здібності і потреби, які б дали змогу молодій людині повною мірою реалізувати себе в праці, громадському житті, в майбутній сім'ї. Передусім це розвиток потреби в спілкуванні

та освоєння способів його здійснення; розвиток рефлексії, яка забезпечує усвідомлене і критичне ставлення до себе; становлення готовності до трудової діяльності. Якщо ці якості сформовані, то молода людина має необхідну психологічну базу для самовизначення. При всій складності цього явища основним у ньому є потреба зайняти внутрішню позицію дорослого, усвідомити себе як члена суспільства, визначити себе у світі, тобто зрозуміти себе, свої можливості, своє місце і призначення у житті [5, с. 87-88].

Період студентства має безпосереднє відношення до юнацького віку.

В юнацькому віці закріплюються і вдосконалюються психічні властивості, набуті раніше. Водночас відбуваються подальші якісні зміни всіх сторін психічної діяльності, які є основою становлення особистості на цьому етапі розвитку. В цьому віці збільшується обсяг уваги, здатність довго зберігати її інтенсивність і переключати з одного об'єкта на інший. Довільне запам'ятовування стає значно продуктивнішим за мимовільне, вдосконалюються способи запам'ятовування за рахунок свідомого використання раціональних прийомів, підвищується продуктивність пам'яті на абстрактний матеріал. Мислення стає системнішим, знання утворюють певну систему, яка поступово трансформується в когнітивну модель світу, що служить основою формування світогляду. Разом з розвитком абстрагування чого й узагальненого мислення відбувається перехід до вищих рівнів мовлення.

Мовлення ускладнюється за змістом та структурою, розширюється активний і пасивний словник, удосконалюються мовні засоби усного і письмового висловлення думок. Характерною особливістю пізнавальних функцій та інтелекту в період юності стає поява вираженої схильності до теоретизування, творення абстрактних теорій, захопленість філософськими роздумуваннями.

В період юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Високий рівень розвитку самосвідомості породжує інтерес до власної особистості, до форм її організації та саморегулювання. Основний психологічний здобуток юності – відкриття свого внутрішнього світу. Зовнішній, фізичний світ тепер лише одна з можливостей суб'єктивного досвіду, центром якого є власна особистість, власне "Я".

К.К. Платонов розглядає юнацький вік як перехід від етапу Основними психологічними характеристиками, що притаманні юнацькому віку, є формування світогляду, розвиток самосвідомості, рефлексія, пошук смислу життя та побудова життєвих планів. Життєвий план є багатограним утворенням, що буде охоплювати

соціальні, особистісні та діяльнісні характеристики. Життєві плани мають включати не лише бажану мету, але й способи її досягнення. У юнацькому віці побудова життєвих планів найчастіше зосереджена на виборі майбутньої професії. Саме професійний вибір спонукає юнака до рефлексії, до визначення того, наскільки його особистісні характеристики, знання, уміння, здібності дозволяють опанувати тією чи іншою спеціальністю. Життєві плани є одним з провідних факторів, що буде обумовлювати розвиток здібностей у юнацькому віці.

Процес відкриття власного “Я” складний і внутрішньо суперечливий. Несподівано виявляється, що “внутрішнє” “Я” не збігається з “зовнішньою” поведінкою, внаслідок чого актуальною є проблема самоконтролю. Невизначеність, розмитість “Я” в цьому віці зумовлюють почуття стурбованості та внутрішньої порожнечі, яку слід чимось наповнити, що, в свою чергу, породжує посилення потреби у спілкуванні та одночасне зростання його вибірковості, посилення потреби у відокремленні від інших [2, с.52-54].

Надзвичайно важливий процес у розвитку юнацької самосвідомості – це формування особистісної ідентичності, почуття індивідуальної самототожності та цілісності. Найбільш глибоко і детально цю проблему розглядав Е. Еріксон.

Юність, за Еріксоном, – це передусім криза ідентичності, яка полягає у послідовності соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій та самовизначень. Успішно справившись з вирішенням відповідних задач, юнак переходить від пошуку себе до практичної самореалізації. Нерозв’язаність цих задач зумовлює формування у молодих людей неадекватної ідентичності. Розвиток останньої може йти за такими основними напрямками: відмова від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособових стосунків з іншими; неспроможність будувати життєві плани, страх ставати дорослим, страх змін; формування “негативної ідентичності”, відмова від самовизначення і вибір негативних зразків для наслідування [1, с.81].

Як зазначає І. Дубровіна, важливим моментом в період ранньої юності стає формування почуття дорослості, причому не взагалі, як це мало місце у підлітковому віці, а саме чоловічої і, відповідно, жіночої дорослості. Особливо інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями, ставленнями до представників протилежної статі та відповідними формами поведінки. Самосвідомість та самооцінка юнаків та дівчат серйозно залежать від стереотипних уявлень про нормативні образи чоловіка та жінки, які визначені історично зафіксованою диференціацією статевих ролей [5].

Центральним новоутворенням юності, як уже зазначалося, стає самовизначення не лише особистісне, але й професійне. Вибір професії передбачає наявність інформації двоякого роду: про світ професій взагалі та можливість і вимоги до кожної з них; про себе, свої здібності та інтереси. Такої інформації зазвичай не вистачає, тому переважна більшість старшокласників обирає професію більш-менш стихійно.

Однією з центральних проблем в юності є перебудова стосунків з дорослими та зміна значущих осіб.

Юнаки та дівчата прагнуть звільнитися від контролю та опікування з боку батьків і вчителів, а також від встановлених ними норм та порядків. У цьому процесі І. Кон розрізняє домагання автономії у сфері поведінки (потреба і право самостійно вирішувати особисті проблеми), емоційної автономії (потреба і право мати власні, самостійно обрані уподобання) та нормативної автономії (потреба і право на власні норми і цінності).

Першою, і порівняно легко, досягається незалежність поведінки, зрозуміло, в певних рамках, передусім у сфері дозволів. Юнаки та дівчата все більше проводять його поза домівкою і школою, віддаючи перевагу одноліткам як партнерам у спільному дозвіллі.

Емоційна автономність досягається з більшими труднощами, і цей процес дуже суперечливий. Виникають конфлікти з дорослими. Для того, щоб стати дорослою, молода людина має розірвати емоційну залежність від батьків, включити в свої стосунки з ними нову, складнішу систему емоційних уподобань і симпатій, центром якої вже будуть не батьки, а вона сама. Батьки, як правило, хворобливо реагують на таке охолодження з боку своїх дітей, скаржаться на їх черствість і байдужість.

Проте це тимчасове явище, емоційний контакт з батьками відновлюється після завершення післякризового періоду на новому рівні, якщо, звичайно, нетактовність і безцеремонність старших не закривають для них внутрішній світ молоді людини на довго, а то і назавжди.

Ревниво захищають юнаки і дівчата своє право на власні переконання, моральні установки та цінності. З цією метою вони нерідко займають максималістські позиції, висловлюють крайні погляди з того чи іншого питання. Однак за цією зовнішньою стороною можна простежити велику залежність у серйозних проблемах (вибір професії, політичних поглядів, світогляду тощо) від дорослих, особливо від батьків. Інша справа, коли йдеться про моду, смаки, способи проведення дозволів та ін.

Ступінь ідентифікації з батьками в юності менше, ніж в дитинстві. Однак гарні батьки залишаються для старшокласників важливим еталоном поведінки. Проте батьківський приклад не

сприймається так абсолютно і некритично, як раніше. У юнаків та дівчат з'являються й інші авторитети: друзі, старші за віком, вчителі, суспільно-політичні діячі, герої книг, кіно тощо.

В період юності продовжується процес переорієнтації спілкування з дорослих на ровесників. Цьому періоду притаманна суперечлива взаємодія двох потреб – у відокремленні, усамітненні та в належності до певної групи, входженні до неї. Якщо перша реалізується передусім через прагнення до емансипації від дорослих, то друга – у взаєминах з однолітками.

Потреба в спілкуванні з ровесниками в юності надзвичайно велика. По-перше, це важливий специфічний канал інформації, по ньому юнаки дізнаються про багато необхідних речей, які по тим чи іншим причинам не повідомляють їм дорослі. По-друге, це специфічний вид міжособистісних відносин. Групова гра та інші види спільної діяльності виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, вміння підкорятись колективній дисципліні, і в той же час відстоювати свої права, співвідносити особисті інтереси з суспільними. По-третє, спілкування з ровесниками – це специфічний вид емоційного контакту. Усвідомлення групової приналежності, солідарності, товариської взаємодопомоги не тільки полегшує старшокласникам автономізацію від дорослих, але й дає їм відчуття емоційного благополуччя і власної значущості.

Характерним для юнацьких компаній є дуже високий рівень конформізму. Захист своєї незалежності від старших у цьому віці поєднується з вкрай некритичним ставленням до уявлень і цінностей власної групи та її лідерів. В цьому віці розуміння лідерства стає усвідомленим. Юнаки і дівчата розуміють, які якості притаманні лідеру, а які – ні [2, с. 186-189].

Надзвичайно серйозною є потреба не просто входити до групи, а бути прийнятим однолітками, відчувати свою необхідність для групи, мати в ній певний авторитет.

Поряд з розвитком товариських відносин у групі, юнацький вік характеризується пошуком дружби як вибіркової і глибокої емоційної симпатії. В цьому віці типова ідеалізація друзів і самої дружби. За даними ряду експериментів, уявлення про друга значно ближче до ідеального "Я" досліджуваного, до його морального і людського ідеалу, ніж до його уявлення про власне "Я".

У юнаків і дівчат помітно активізуються міжстатеві взаємини: розширюється сфера дружніх стосунків, розвивається потреба в коханні, з'являються серйозні захоплення. Юнацькі мрії про кохання відображають насамперед потребу в емоційному теплі, душевній близькості, розумінні [5, с. 110-112].

Загалом юність – це період стабілізації особистості, вироблення системи стійких поглядів на світ і своє місце в ньому, пошуку сенсу життя, час вироблення ціннісних орієнтацій та становлення ідентичності з дорослими, особистісного і професійного самовизначення. В період юності розуміння лідерства стає усвідомленим.

Лідерські якості – це якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети.

Розглядаючи психологічні особливості юнацького віку, до якого належать старшокласники, виділено риси, які забезпечують ефективне лідерство: самопізнання, самоствердження, самостійність, самовизначення, юнацький максималізм, прагнення до колективності, ентузіазм, романтизм і громадська активність.

Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, доцільно виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, на нашу думку, забезпечують ефективне лідерство юнаків і які умовно можна розподілити на: *мотиваційний* (ознаки: упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження і самореалізації); *емоційно-вольовий* (ознаки: урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття, наявність вольових якостей); *особистісний* (ознаки: вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності); *діловий* (ознаки: уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи). виховання, де виховання – це процес цілеспрямованого управління формуванням і розвитком особистості відповідно до вимог суспільства. Під формуванням розуміються якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні мотивації до лідерства.

Формування лідерських якостей відбувається у процесі, організація якого визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей юнаків.

Педагогічні умови не виступають цілісною системою формування певних якостей, властивостей, рис особистості. Натомість реалізація педагогічних умов як зовнішніх чинників, під впливом яких у суб'єкта виникають внутрішні суперечності, що дозволяє спрямувати процес виховання на формування лідерських якостей в юнацькому віці.

У сучасному світі велику роль відіграють міжособистісні контакти, уміння швидко, грамотно і ефективно взаємодіяти з різними людьми, організувати свою діяльність і діяльність оточуючих. Останніми роками спостерігається посилення уваги до проблем лідерства, розвитку лідерських якостей в юнацькому віці.

Ефективність спільної діяльності багато в чому визначається взаєминами осіб в колективі. Тому вивчення умов і чинників, що впливають на міжособові відносини, є однею з найбільш актуальних і практично значущих завдань. Важливу роль грає ступінь задоволеності потреби в афіліації, яка виражається в спонуді до спілкування, до емоційних контактів, в прагненні людини бути в товаристві інших людей.

Сьогоднішні студенти – це завтрашні політики, економісти, викладачі та інші фахівці, які займуть провідні позиції в суспільстві, і стануть лідерами в тій або іншій сфері діяльності. Саме від їхніх дій залежатиме управління різними соціальними структурами від різного роду груп, колективів підприємств, армійських підрозділів до держави. Таким чином, правомірно стверджувати, що проблематика студентських груп взагалі і лідерства зокрема є, безперечно, важливою.

Студентські групи володіють великим потенціалом. Вивчення особливостей лідерства в юнацькому віці може бути використано при організації студентського самоврядування та виборі форм і методів при плануванні роботи зі студентськими групами.

Список використаних джерел

1. Забродський М. М. Вікова психологія: Навч. посібник – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: МАУП, 2002. – 104 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
3. Основы педагогики и психологии высшей школы /Под ред. А.В.Петровского. – М., 1986.
4. Фетискин М. Т., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во института психотерапии, 2001. – 490 с.
5. Формирование личности старшеклассника/ Под ред. Дубровиной И. В. – М.: Пресс, 1989. – 137 с.

Speech goes in this article about youth as a period is important in forming of personality, in particular for forming of leader qualities. The components of leader qualities are considered with determination for them of signs which provide effective leadership in youth age.

Keywords: youth, leadership, leader qualities.

Отримано: 21.03.2010

УДК 005.32:35-051

Д.І. Куриця

Визначення домінуючих копінг-стратегій у професійній діяльності держслужбовців

У статті йдеться про проблему використання у професійній діяльності держслужбовця копінг-стратегій.

Ключові слова: стрес, професійний стрес, копінг-стратегія.

В статті речь идет о проблеме использования в профессиональной деятельности госслужащего копинг-стратегий.

Ключевые слова: стресс, профессиональный стресс, копинг-стратегия.

Впродовж всього життя практично кожна людина стикається зі стресовими ситуаціями, що суб'єктивно переживаються нею як важкі, такі, що порушують звичний хід життя. Переживання таких ситуацій часто змінює і сприйняття навколишнього світу і сприйняття в ньому свого місця.

Для того, щоб упоратися зі стресовими ситуаціями, людина впродовж свого життя виробляє так звану копінг-поведінку або копінг-стратегію, – тобто систему цілеспрямованої поведінки по свідомому оволодінню ситуацією для зменшення шкідливості впливу стресу. В даний час існує багато визначень психологічних моделей coping. Найбільш поширеними є моделі, пов'язані з дослідженнями психологічного стресу.

У науковій літературі термін “стрес” загалом використовують у таких трьох значеннях:

- по-перше, стрес визначається як будь-який зовнішній стимул або подія, що викликає у людини напругу або збудження. У цьому значенні частіше вживаються терміни “стресор”, “стрес-чинник”;
- по-друге, стрес відбиває внутрішній психічний стан напруги і збудження. Цей стан інтерпретується як емоції, оборонні реакції і процеси подолання (coping processes), що відбуваються в самій людині;
- по-третє, стрес може бути фізичною реакцією організму на запропоновану вимогу або шкідливий вплив. Функцією цих фізіологічних реакцій може бути підтримка поведінкових дій і психічних процесів щодо подолання цього стану.

Захворювання, причинами яких стає стрес, надзвичайно поширені. Результати опитування громадської думки, проведеного